

Марія Чир

ЗВУКОВИЙ ПЕЙЗАЖ СУЧАСНОГО МІСТА

Світ, який оточує нас, наповнений вібрацією, звуками, які безпосередньо впливають як на організм людини, так і на все інше живе і неживе. На протигагу візуальному ряду, який ми легко «виключаємо», закривши очі, звук ми чуємо навіть тоді, коли спимо. Чуємо ми також і те, що безпосередньо не бачимо.

Проблема вивчення звуку як універсального засобу пізнання світу і музики – цієї найбільш важливої сфери реалізації звукових можливостей і звукової культури земної цивілізації – піднялася науковцями в останні роки з новою гостротою і є однією з найактуальніших у світовій науці¹. Зокрема, Олена Васильченко розглядає звук як повноцінний експресивний засіб, рівноправний музиці, як функціонально багатозначний феномен, здатний сам по собі виступати в якості своєрідного «культурного коду» цивілізації, відображати певну модель світу, яка склалася в тій чи іншій культурній системі².

В рамках музичної культурології передбачене комплексне, всебічне вивчення звуку як фізичного і психічного феномену, як явища культури і мистецтва, яке лягло в основу нового наукового напрямку, названого «сонологія» (від лат. *sonos* – звуки). Найбільш перспективними напрямками сонології культури є: звук і космічний простір; звук і природа Землі; звук і людина; звук і соціум; звук як засіб орієнтації людини в часі і просторі.

Людина ХХІ століття живе у світі звуків свого часу. Важливим є усвідомлення факту залежності якості життя і здоров'я людини від звукового довкілля та можливостей регулювання проявів соносфери. Адже проблема забруднення річок, морів і океанів, повітря, знищення лісів, тощо давно вже висувається як одна з найсерйозніших проблем взаємовідносин людини і природи, від розв'язання якої залежить майбутнє земної цивілізації. А ось на так звану «соносферу» чи звукове довкілля, стан якого дуже залежить сьогодні від діяльності людини, донедавна уваги майже не звертали. Але ж шумові полюції вважаються найбільш проникаючими (для прикладу, вдома – шум порохотяга, холодильника, кондиціонера, телевізора, комп'ютера і т. п.).

Ми чуємо всім нашим тілом, відчуваємо звук через нашу шкіру, кістки та м'язи. Слух – перше чуття, яке в нас розвивається. Зір – це спрямоване чуття. При нашому бінокулярному зорі ми бачимо в конусі перед нами приблизно на 180 градусів в ширину і 120 градусів у висоту. Слух же є абсолютно сферичний. Кожен може розмістити звук чітко в трьох вимірах. У нас немає «глухого місця», ніяких «сліпих

¹ Н. О. Рябуха. Звукообраз у фокусі сонологічного методу дослідження музичної культури // *Культура і сучасність* / Харківська державна академія культури (2015/2), с. 98–106; Л. О. Шулдан. Основні функціональні засади проектування акустичного саду (в межах туристичного центру м. Львова) // Національний університет «Львівська політехніка», кафедра архітектурних конструкцій. URL: http://vlp.com.ua/files/1_2_zmist_793.pdf

² Е. В. Васильченко. *Звук – музика в системі культури мирових цивілізацій*. Монографія. Москва: Изд-во Російського університета дружбы народів 2009.

звукових плям», тому що слух є і завжди був нашим основним попереджувальним чуттям – це життєво важливо для нашої просторової поінформованості. Ми закриваємо очі, щоб спати, але наш слух продовжує працювати: у нас немає повік на вуха, тому що навіть тоді, коли ми спимо, наш слух постійно сканує і аналізує звуки навколо нас. Ми всі знайомі з почуттям раптового пробудження через невеликий незнайомий звук. Ми не можемо виключити наш слух – він невинно працює³. Водночас, втрата доступу до звукового пейзажу виразно проявляється у дорослих, які раптово втратили слух. Такі люди скаржаться на депресію, їх гнітить свідомість того, що світ навколо видається безмовним і мертвим⁴.

Отож, звукове середовище (звуковий пейзаж, аудіосфера, *звукове* місце існування, *звуковий* ландшафт, звукофера, фонофера) трактується як цілісне аудіальне поле, що оточує індивіда і певним чином інтерпретується ним. Ще в середині 1970-х років відомий канадський композитор і музиколог, лібретист, педагог, письменник, просвітитель, еколог Мюррей Шафер (Raymond Murray Schafer, народився 18 липня 1933 року) запропонував спеціальну дослідницьку програму з вивчення «звукового ландшафту» (слово *soundscape* було придумане ним) кожної конкретної місцевості поряд з іншими характеристиками довкілля. Його концепція по суті позначала звуковий слуховий краєвид, майже виключно застосовувалася до відкритих місцевостей і була використана рухом екологів, їх кампанії проти зазіхань міського шуму і задля їхніх зусиль щодо запису аудіосфер, які зникають. Саме з ініціативи Шафера в 1960-х роках було організовано Проект Світової Аудіосфери (World Soundscape Project – WSP), який розвивався як навчальна та науково-дослідна група Університету імені Саймона Фрейзера в Канаді. Ідея створення проекту розвинулася з першої спроби Шафера привернути увагу до звукового навколишнього середовища на прикладі шумового забруднення, а також до негативних наслідків від різко змінюваної аудіосфери Ванкувера. Ця дослідницька група забезпечила Канаді місце в авангарді по вивченню звукової екології. Заснований Шафером громадський рух з часом вилився у нові напрями як в науці – «звукоєкологія», так і в мистецтві – саундарт («Sound Art»). Багато дослідників і музикантів підтримали його девіз: «Люди повинні освоїти звукову настройку свого світу», який обґрунтований у знаменитій книзі Шафера «Звукова настройка світу» («The Tuning of the World»)⁵.

Звуки можна класифікувати по-різному. Зокрема, виділяються основні та фонові звуки. Фоновий звук, як правило, тихіший, його легше ігнорувати, він протяжний, менш мінливий. Звуки переднього плану (основні), як правило, голосніші, нав'язливі, мінливі. Наприклад, у ресторані фоновий звук може містити розмови інших відвідувачів і тиху музику; на передньому плані серед звуків можуть бути голоси наших супутників або офіціанта, що звертається до нас. У супермаркеті

³ Julian Treasure speech 1/3. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=qbXUWuEdhV8>

⁴ Доступ к звуковому пейзажу. URL: <http://www.istok-cochlear.ru/index.php?type=special&area=1&p=articles&id=18>

⁵ Murray R. Schafer. *The Tuning of the World (The Soundscape)* // Random House Inc. 1977. 301 p., republished as *The Soundscape: Our Environment and the Tuning of the World* (1994).

фоновий звук може включати в себе людей, що говорять, звукові сигнали каси, скрип візочків; а основні звуки – це оголошення персоналу або дитина, що кричить біля нас. У деяких звукових пейзажах фоновий звук фактично стає на перший план: розмова не є основною в нічному клубі або на футбольному матчі. Тому деколи тяжко розрізняти звуки.

Загалом, Шафер виділяє три основні елементи аудіосфери:

- *основні звуки* – це музичний термін, що визначає тон звуку; основні звуки не завжди можуть бути почуті свідомо, вони створені природою: вітер, вода, ліс, рівнина, птахи, комахи, тварини; у багатьох міських районах трафік (звук транспортного потоку) став основним звуком;
- *звукові сигнали* – це звуки переднього плану, які сприймаються свідомо (попереджувальні пристрої, дзвіночки, свистки, гудки, сирени і т. д.);
- *звукові маркери* – звуки, які є унікальними для певної місцевості.

Так, в кожному місці можна виділити якусь свою особливу аудіосферу. Вона може стосуватися як міста в цілому, так і лише певної локації у місті (наприклад, аудіосфера кафе, ресторану, бібліотеки, музею, галереї, базару, магазину).

Поняття звукового пейзажу як середовища, створеного звуком, було визначене для позначення слухового еквівалента пейзажу (візуального). Концепція аудіосфери явно включає суб'єктивний компонент, а саме те, яким чином навколишнє середовище сприймається і розуміється однією людиною або співтовариством.

Шафер запропонував своєрідну методику складання звукових карт місцевості, яка пізніше постійно вдосконалювалася іншими вченими. Перш за все, рекомендується намалювати карту місцевості, вказати основні візуальні об'єкти; потім, перебуваючи в різних точках цієї території, записати звуки на магнітофон, зафіксувавши всі часові зміни (вечірні, ранкові звуки і т. п.). Наступний етап – первинна класифікація звуків за принципом: звуки, які було приємно слухати; неприємні звуки; постійні звучання; випадкові звучання; довготривалі звучання; короткі звучання (випадкові чи періодичні і т. п.). Такий аналіз проводився за певний період часу і в різний час доби, щоб можна було скласти певну усереднену карту звучань даного місця і зробити відповідні прогнози: які звуки слід підсилити (вони є приємні, корисні для здоров'я людини), які максимально приглушити, з якими звуками треба змиритися (а значить, людина, розуміючи, що дані типи звучань тут неминучі, наприклад, як наслідок близькості до шосе і т.п., просто не буде тут вибирати собі квартиру чи офіс). Вчені багатьох країн почали практикувати складання спеціальних звукових карт, які представляють як природні, так і штучні звучання.

Тепер «звукоекологи» пропонують методики моделювання звукового оточення будь-якого об'єкта, роблячи звуки максимально гармонійними і приємними для слуху людини. Так, в міжнародному аеропорті Чикаго для озвучення повідомлень про приліт і відліт літаків запросили відому актрису Айріс Літьєрі з рідкісно милозвучним голосом, тож тембр її голосу вдало поєднувався зі звуковою картиною аеропорту. Доходило до курйозів: інколи люди спеціально приїжджали в аеропорт, щоб її послухати.

Тож, можливостей для характеристики звукового довкілля є багато, починаючи від точних об'єктивних методів вимірювання гучності звуку і сили звукового

тиску в різні час доби, день тижня, пори року, в розмаїтих місцях, і закінчуючи суб'єктивними оцінками фоносфери окремими особами.

Цікавими є міркування про значення звуку і шуму засновника Звукового Агенства (The Sound Agency) Джуліана Трежера, який сам страждає на ваду слуху⁶. Це Агентство спеціалізується на створенні ефективних і відповідних, органічних звукових ландшафтів / саундскейпів для фірмових просторів. А книга Джуліана «Бізнес: Звук» (“*Sound Business*”) вважається основоположним твором по ефективному управлінню звуковим фоном.

Хоча звук є одним з впливів навколишнього середовища, більшість людей у цілому світі не усвідомлюють значення звуку і його впливу на людину. Мабуть, тому наше середовище стає все більш шумним. Сила шуму є велетенською. Джуліан Трежер (Julian Treasure) говорить про чотири шляхи, якими звук впливає на людину. Отже, першим є *фізіологічний* вплив звуку. Різкий несподіваний звук зумовлює виділення кортизону⁷; плюс кіт хвиль нагадує дихання сплячої людини і допомагає розслабитися. Звук постійно впливає на нас і може змінювати роботу серця, дихання, виділення секретів і діяльність мозку. Наступний – це *психологічний* вплив. Так, музика може викликати у нас різноманітні почуття. Втім, музика впливає не на кожного. А спів пташок у всіх породах породжує відчуття безпеки. Вже впродовж тисяч років пташиний спів приносить людям впевненість і спокій. Ось коли пташки перестали би співати, тоді треба лякатися. Адже саме тоді ми розуміємо, що поруч є можлива небезпека. Наступний – це *пізнавальний* вплив звуків. Якщо в офісі або школі стоїть великий шум, то людині важко сконцентруватися, вона втрачає 2/3 продуктивності. Ми потребуємо тихого робочого простору. *Поведінковий* – це четвертий прояв впливу звуку на людей. Ми намагаємося уникати несприятливих у плані звуку місць. Якщо ж це зробити неможливо, то слід очікувати великих проблем зі здоров'ям. З огляду на несприятливе звукове довкілля (скрип візочків, складання кошиків, звуки ремонтів, музика тощо) торговельні заклади можуть втрачати покупців. Хоча ці всі впливи не є приємними, але ми втратили таку важливу здатність зауважувати звуки, можливо тому, що ними не посмакуеш, на них не подивишся...

Джуліан Трежер стверджує, що ми розучилися слухати, хоча вміння слухати є дуже важливим. Вміння слухати набагато важливіше за мовлення при спілкуванні, втім ми сприймаємо лише кожне четверте слово, промовлене до нас. Що означає слухати? Це означає видобувати значення зі звуку – Making meaning from sound. Звук впливає на нас, по-перше, на фізичному рівні – звукові хвилі діють, крім органу слуху, на рецептори усього тіла; далі, механічний вплив трансформується в електро-хімічні реакції і, нарешті, виникають відповідні образи в корі головного

⁶ Julian Treasure speech 1/3. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=qbXUWuEdhV8> ; Julian Treasure speech 2/3. URL: http://www.youtube.com/watch?v=g_qRLDjEexM ; Julian Treasure speech 3/3. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=7d7Y3A0VMWE>

⁷ Кортизон (лат., кора) – гормон кори надниркових залоз. У медицині застосовують оцтовий ефір кортизону (одержують синтетично) як протиревматичний засіб, а також при інфекційному та псоріатичному артриті, бронхіальній астмі, гострому лейкозі тощо.

мозку. Чути і слухати – це різні речі. Ми слухаємо вибірково. Так, якщо в оточенні є постійний малоінтенсивний шум, наш мозок подає сигнал ігнорувати цей шум, і ми дійсно з часом перестаємо його чути, не звертаємо на нього увагу. Така вибірковість чи здатність фільтрувати інформацію визначається культурою. Скажімо, фіни в гостині можуть годинами сидіти в тишині і бути цілком задоволеними таким «спілкуванням». Ще одним фільтром при слуханні є мета, яку ми перед собою поставили. Коли чоловік пообіцяє дружині вислуховувати її щодня так, наче вперше чує, то його метою стає дотримання даної обіцянки. Фільтри, через які ми слухаємо, бувають дуже різні: мова, цінності, переконання, відношення, очікування, наміри. При спілкуванні важливо усвідомлювати наявність цих фільтрів.

Отже, більшість людей зовсім не вміють слухати. Це не стосується людей з вадами слуху, бо вони просто не можуть не дослухатися. Давніше було трохи інакше: коли ти чогось не почув, то ти дійсно його не почув, ти пропустив це. Тоді не було технічних можливостей звукозапису. Але тепер все змінилося – спочатку люди придумали письмо. Тепер, коли існує безліч способів записати і зберегти інформацію, зовсім не дивно, що вміння слухати дуже зменшилося. Люди стали нетерплячими: ми не слухаємо цілої промови, надаючи перевагу вибраним шматочкам; замість цілих музичних альбомів ми слухаємо тільки одну пісню; живе спілкування стає все коротшим і коротшим; побутує думка, що інтернет насправді не поєднує, а роз'єднує нас, листи зробилися уніфікованими, що не можна назвати найкращим видом спілкування. Окрім нашого постійного поспіху, ми піддані надзвичайному впливу мас-медіа, які звідусіль кричать і відвертають нашу увагу, реклама створюється дуже активною, щоб зацікавити людей. При такому емоційному перенасиченні ми не знаходимо тиші й витонченості. Це, власне, і є важливою сучасною суспільною та культурною проблемою. Маємо ситуацію, коли «говорити» заохочується, а «слухати» відкидається. Хоча відомо, що саме слухання є шляхом до розуміння.

Коли ми починаємо свідомо слухати, світ стає набагато багатшим і красивішим місцем. Це як підвищити колірність на телевізорі. Слухати свідомо є вирішальним і важливим аспектом у житті кожної людини. З усвідомленого слухання випливає потреба брати на себе відповідальність за звуки, які ми видаємо. Якщо ми почнемо слухати свідомо, ми не будемо самі базікати безупину, бо ми розуміємо вплив, який ми чинимо на інших людей. Треба стати свідомим свого звукового викладу. І щодо скарження. Якщо ви у надто голосному місці, то поскаржіться на це. Людям вартувало б заново для себе відкрити тишу.

Відомий американський письменник Ернест Гемінгвей говорив, що «більшість людей ніколи не слухають» (Most people never listen). Дійсно – слухати і чути, що тобі говорять, треба ще навчитися. Для того, аби вміти спілкуватися, важливо поважати інших. Звукове середовище включає в себе розмови між людьми та їх спілкування. Аудіосфера – сукупність всіх навколишніх звуків. Ідея аудіосфери відноситься як до природного середовища, що складається з природних звуків, у тому числі голосів тварин, звуків погоди та інших природних елементів, так і до звуків навколишнього середовища, створених людиною, через музичну композицію, звуковий дизайн, інші звуки звичайної людської діяльності, включаючи роз-

мови, роботу, і звуки механічного походження в результаті використання промислових технологій.

Під час слухання інших людей важливо пам'ятати про акронім RASA (RASA): Отримуйте (receive) – через контакт очей, увагу, відкритість до іншої людини. Цінують (appreciate) – вставні слова «дійсно», «правда», «ага» – невеликі звуки, особливо коли ви говорите по телефону. Так співрозмовник знає, що ви включені в розмову та слухаєте його. Наступне слово – підсумуйте (summarise) – «отож», слово надзвичайно важливе у хорошому слуханні: «отож, те що ти сказав є...», «отож, я почула таке...», «отож, чи це означає таке?»... І наостанок запитуйте (ask) – «чи ти маєш на увазі це?».

Слухання розміщує нас у світі. Розташовує нас у просторі: ми слухаємо кімнату і можемо чути надзвичайно незначні звуки, уявляємо розмір кімнати, розміщення стін. Ця здібність допомагає нам поміститись у просторі, ми можемо чути незначні звуки від людей навколо, але також вона поміщає нас у час. Звук – це основна річ, завдяки якій ми відчуваємо плин часу. Тож в час та простір поміщає нас саме слухання. В реальному і духовному світі звук поміщає нас у світі поруч з іншими людьми, коли ми слухаєм один одного. Це дозволяє нам створити зв'язок.

Трежер стверджує, що весь світ говорить і створює не що інше, як шум⁸. Власне проблема шуму стала дуже важливою. Так, шум серйозно загрожує життю кожного четвертого європейця. Чотири мільйони європейців змушені спати в умовах значного шуму. В результаті – безліч проблем зі здоров'ям: депресії, шоків стани, серцеві захворювання, хвороби шлунку, розлади статевої системи, емоційні та розумові дисфункції.

Розглянемо деякі звичні для кожного з нас джерела шумового подразнення:

Потужним джерелом шуму є *транспорт*. Цей шум дуже підсилюється в результаті поганого проектування міст. Якщо ж враховувати явище акустики, можна так забудувати довкілля, щоб, навпаки, добитися значного зменшення шуму.

Шкільний шум. Вчителі втрачають три роки життя в результаті хронічного звукового стресу. Лише половина учнів можуть засвоювати знання в таких умовах. Діти, що сидять на перших партах сприймають більше інформації, ніж ті, хто сидить в кінці класу.

Охорона здоров'я. В медичних закладах в палатах інтенсивної терапії, де є звуковий супровід при роботі всіляких приладів, хвора людина не може почуватися комфортно. Доказано, що в сучасних американських клініках рівень шуму зріс у 2 рази порівняно з 70-ми роками. Це є проблемою і для медперсоналу.

Звукове хуліганство. В громадському транспорті молодь із задніх сидінь спеціально включає голосну музику; рано-вранці мотоцикліст проїжджає вулицею і будить людей; в залі очікування, де багато людей працюють з ноутбуками, хтось один веде гучну розмову по мобільному телефону...

⁸ 8 talks on the importance of listening, and how to do a much better job of it. URL: <http://blog.ted.com/2012/11/26/8-talks-on-the-importance-of-listening-and-how-to-do-a-much-better-job-of-it/>

Музика. Вона відіграє дуже велику роль в житті людини, проте в громадських місцях (супермаркети, аеропорти, вокзали) бажано не транслювати музику. Музика створена для того, щоб її слухали. А в магазинах її пускають, як фоновий звук, таким чином втрачається первинне значення музики.

Звуки, якими наповнений наш світ, так чи інакше впливають на наше здоров'я. Справа в тому, що вухо не просто механічно фіксує звук. Перетворюючись в електричний сигнал, звукова хвиля надходить у мозок. Завдяки активізації певних зон мозку змінюється наш настрій, змінюється рівень гормонів – саме так «чує» звуки наш організм. Як вже давно довели вчені, сприймає звуки і плід в материнській утробі. Перші слухові враження накладають істотний відбиток на подальший розвиток малюка. Слух – перше чуття, що формується в житті людини.

Колись в дитинстві ми боролися з надмірним звуком, закриваючи вуха пальчиками і мугикаючи щось собі під ніс. Тепер ми відгороджуємося від зовнішнього шуму, одягаючи навушники. Біда в тому, що це не є безпечний вихід із ситуації, бо при ньому страждає слух. Кожен шостий американський підліток має проблеми зі слухом, спровоковані зловживанням навушниками. Коли людина звертається до тебе в підвищеному тоні, а ти її не чуєш через навушники – це означає, що ти слухаєш музику заголосно. Крім цього виникає розбіжність між тим, що людина бачить, і тим, що вона чує, що також негативно впливає на людей. Таке явище отримало окрему назву – шизогонія.

Тиша є рідкісною в наш час. Лише декілька хвилин тиші щодня оздоровлює наші вуха, дозволяє знову вловлювати контекст. Всі звуки походять з тиші. Також заспокійливо на людину діють звуки вітру, води (текуча вода чи крапання дощу) і спів пташок. Тихий шелест листя, дзюрчання струмка, пташині голоси, легкий плюскіт води і шум прибою завжди були приємні для людини. Вони заспокоюють її, знімають стрес. Але характерні звучання голосів природи стають все більш рідкісними, зникають зовсім або заглушаються промисловими, транспортними й іншими шумами.

Тривалий шум несприятливо впливає на органи слуху, знижуючи чутливість до звуку. Рівень шуму в 20–30 децибел практично нешкідливий для людини, це природний шумовий фон. Що ж до гучних звуків, то тут допустима межа становить приблизно 80 децибел. Звук в 130 децибел уже викликає в людини болюче відчуття, а 150 стає для неї нестерпним. Кожна людина сприймає шум по-різному. Багато що залежить від віку, темпераменту, стану здоров'я, оточуючих умов. Приємні звуки для однієї людини можуть бути просто нестерпними для іншої.

Загалом, житель великого міста, рятуючись від шуму транспорту за вікном або ж від якихось інших втомлюючих звуків, може, завдяки технічним досягненням, сидючи у себе в кімнаті, зануритися в животворний звуковий світ природи, насолоджуючись звучанням дзюркоту струмка або приємним поскрипуванням снігу під ногами.

